

A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526). Közreadja: Neumann Tibor. MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek) 592 + XVI p.

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete a közelmúltban indította újra a nagy múltú *Magyar Történelmi Emlékek* sorozatot, amelynek első, *A Szapolyai család oklevéltára I.* címet viselő, tekintélyes vastagságú okmánytárát Neumann Tibor készítette el. A Szapolyai-levelek publikálása már régóta időszerű feladatnak tekinthető, hiszen a késő középkor egyik legbefolyásosabb, Mohács után pedig a királyi trónig emelkedő familiájáról van szó. Az alcím alapján akár azt is gondolhatnánk, hogy a gyűjtemény a család tagjaihoz köthető összes 1458–1526 között fellelhető levelet és oklevelet tartalmazza, de mivel 1528-ban a Szapolyaiak családi levéltárát őrző Trencsént a Habsburg Ferdinánd szolgálatában álló Hans Katzianer katonái elfoglalták, és emiatt az ott fellelhető dokumentumok szétszóródtak, illetve részben megsemmisültek, a kiadóra igen nagy terhet ró a teljes anyag felkutatása és feldolgozása. Míg az eddig megjelent családi okmánytárak összeállítói fennmaradt családi levéltárakra támaszkodhattak, Neumannnak számos, mára már külföldi levéltárakban fellelhető levelet kellett és kell majd a későbbiekben összegyűjtenie. Ezért a most nyomtatásban megjelent első kötet 636 dokumentuma a kiadó szándékának megfelelően is csupán egy válogatás. Neumann ezúttal kizárólag a Szapolyaiak által kibocsátott olyan leveleket gyűjtötte össze, amelyek esetében egyértelműen igazolható volt a családtagok „személyes szándéka”. E szándékot rendszerint a pecsételések mikéntje, vagy adott esetben a család valamelyik tagjának saját kezű aláírása alapján döntötte el. Jóllehet a kiadó a fenti okokból kifo-lyólag más családi okmánytárakhoz viszonyítva kevésbé változatos forrástípusokat közöl, ugyanakkor hallatlanul érdekes és ezért mindenképpen kiemelendő a szokatlanul nagyszámú *missilis*. Meg kell említenem azt is, hogy a kötetből a most publikált dokumentumokhoz hasonlóan az Országos Levéltár középkori adatbázisában szintén megtalálható tetemes mennyiségű bírósági iratok azért hiányoznak, mert ezek nem feleltek meg a válogatás alapját képező fent említett kritériumnak. Figyelembe véve azonban a gyűjtemény terjedelmét, sem a szelektálás tényét, sem annak módját nem érheti kritika.

Az okmánytár tömör és lényegre törő magyar és angol nyelvű előszavában (7–28.) Neumann először kiemeli, hogy a kiadás során döntően az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárának illetve Diplomatikai Fényképgyűjteményének adatállományára támaszkodott, majd pedig pár oldalas fejezetben a kiadás elveit vázolja fel. Ebben a részben három különálló és jól követhető táblázatban szemlélteti, hogy miként normalizálta a szövegek helyesírását, hogyan viszonyult a betűkettőzésekhez, valamint a kritikai apparátusban milyen módon jelölte a kéziratokban fellelhető hibákat. Úgy vélem, hogy a megfelelően átgondolt és következetesen betartott elveknek köszönhetően a kiadónak sikerült megfelelnie azon céljának, hogy a felhasználók számára a középkori latinságra jellemző nyelvi sajátosságok a normalizálás után is követhetők legyenek. Logikus volt továbbá a kritikai apparátus két különálló részre (filológiai, magyarázó és történeti) osztása, valamint olvasóbarát megoldás az is, hogy az ott fellelhető adatokat nem a főszövegekben elhelyezett hivatkozások, hanem a sorsszámok alapján lehet visszakeresni. Itt meg kell jegyeznem, hogy Neumann kiadása filológiai szempontból

a régebbi családi okmánytárakhoz képest egyértelmű előrelépést jelent. Mivel utóbbiak a felhasználóval nem közölnek világos szövegkiadási elveket, és nyelvi kritikai apparátusuk sok esetben szegényes vagy egyenesen hiányzik (például Zichy család okmánytára), a kiadásból kevésbé kapunk megbízható képet a kézirati szövegekről, sőt akár a kiadó nem jelölt, önkényes javításai miatt számos hibás olvasatot is tartalmazhatnak. A modern filológiai apparátusnak köszönhetően Szapolyai család oklevéltárában a nyomtatott levelek viszonya a kéziratokhoz végig jól nyomon követhető, és ezért a dokumentumok nagyobb biztonsággal idézhetők.

A rövid előszót egy részletes rövidítésjegyzék követi (29–37.), majd 491 oldalon (41–532.) a kötet lényegi részét jelentő források olvashatók. A dokumentumok az ilyen típusú szövegkiadások hagyományának megfelelően három részből állnak: az adott oklevél rövid magyar nyelvű tartalmi leírását adó fejregesztából, az oklevél külső tulajdonságait, pecsétjét, fellelhetőségét és levéltári jelzetét feltüntető apparátusból, végül pedig a főszövegből és a hozzá tartozó kritikai apparátusból. A döntően latinul íródott levelek között német illetve cseh nyelvűek csak elvétve fordulnak elő. A források típusukat tekintve öt csoportba oszthatóak: missilisekre, a Szapolyaiak fennhatósága alá tartozó városoknak írt levelekre, gazdasági iratokra, kegyuraságból adódó oklevelekre és magánjogi iratokra. Nem kétséges, hogy a könyvben olvasható oklevelek nemcsak a Szapolyai családra vonatkozó ismereteinket gyarapítják, hanem a korszakra vonatkozó had-, társadalom-, gazdaság- és egyháztörténeti tudásunkat is nagymértékben tágitják. Ilyen nagyszámú és változatos forrásanyag részletes bemutatása egy recenzió keretein belül reménytelen és szükségtelen vállalkozás lenne, ezért a fenti állításom alátámasztására csupán néhány példát szeretnék kiragadni. Hadtörténeti szempontból találtam érdekesnek az 1460-as években zajlott észak-magyarországi harcokról szóló leveleket (No. 12; 16; 17. stb.), az egyháztörténetek érdeklődésére pedig többek között a szepesi Szent Márton egyházban épített Krisztus Teste kápolnának tett adományról szóló hosszú oklevél (No. 347.) vagy éppen az apáti kinevezések (No. 573; No. 580.) tarthatnak számot. Az ausztriai magyar jelenlét értékes forrásai közé tartoznak a Szapolyai István ausztriai főkapitány által a bécsújhelyi illetve bécsi városi tanácsához intézett levelei (No. 182; 183; 184. stb.). Mivel a kiadó e kötetben döntően az Országos Levéltár gyűjteményeiben található adatállományra támaszkodott sajnos az ide vágó teljes oklevélanyag felkutatására ez alkalommal szándékosan nem vállalkozott.

Az önmagában persze nem szokatlan, hogy egy forráskiadvány számos tudományterület számára értékes adatokkal szolgál, ám az oklevéltár egyes levelei még a fentiekben túlmutató értékeket is fel tudnak mutatni. Például közismert dolog, hogy a középkori levelekben ritkaságnak számít az újkori levezetéseknel tapasztalható személyes hangvétel. Ebben a gyűjteményben viszont feltűnnek olyan dokumentumok is, amelyekben tetten érhetők a kibocsátó személyes érzelmei. Ilyen szöveg Szapolyai János és György a kassai tanácsnak küldött meghívólevele édesanyjuk temetésére, amelyben a testvérek utalnak arra, hogy a családjuk szerencsétlen vagy éppen szerencsés sorsában mindig osztozott Kassa városa is (No. 532.). Még beszédesebb példája ennek Hedvig tescheni hercegnő megéjtően szép részvétnyilvánító sorai, amelyeket Himfi Imre halála alkalmából annak özvegyéhez intézett (No. 294).

Ezen túlmenően számos levél a latin filológiával foglalkozó kutatók számára is különösen érdekes lehet. Neumann az előszóban

helyesen állapítja meg, hogy az egyes források nyelvi igényessége között esetenként „igen nagy szakadék tátong”. Az általa „deák latinságnak” nevezett hevenyészett fogalmazványok állnak a nyelvi igényesség egyik, míg az udvari kancelláriában használt letisztult stílust idéző szövegek a másik végén. Úgy gondolom, hogy nyelvészeti szempontból elsősorban éppen az alacsonyabb színvonalú, helyesírási hibákkal, hungarizmusokkal és vulgáris szavakkal tarkított levelek érdemlik meg a nyelvészek kitüntetett figyelmét. Ezzel összefüggésben pedig kifejezetten fontosnak tartanám a Neumann által használt „deák latinság” terminus pontos definiálását, hiszen az egyetemet nem végzett, csupán a hazai iskolákban deák műveltséget szerzett személyek által írt levelek nyelvi igényessége meglehetősen széles skálán mozgott, amelybe a hivatali gyakorlatban használt jellegzetes, de korrekt latinsággal rendelkező szövegek éppen úgy beletartozhattak, mint a latin grammatika szabályait felrúgó és a szöveget vulgáris kifejezésekkel terhelő fogalmazványok. Meglátásom szerint ez utóbbiak olyan nyelvi szintet jelenítenek meg, amely segítségével a késő középkor és a kora újkor szóbeli latin nyelvhasználatába nyerhetünk betekintést. Nem mehetek el szó nélkül amellett, hogy ezek a levelek nyelviileg sok tekintetben Szerémi György emlékiratával mutatnak rokonságot, elég csak a hungarizmusokra, vagy a vulgáris kifejezésekből képzett latin szavakra gondolnunk (*subba; prybekus*). Szerémi szövegéhez hasonlóan a levelekben is az érzékelhető, hogy szerzőik a latin nyelv logikáját félretéve az anyanyelvükön megfogalmazott gondolataik tükörfordítását vetették papírra. Úgy gondolom, érdemes lenne döntésre jutni abban a kérdésben, hogy vajon a „deák latinság” fogalom lefedje a fent említett nyelvhasználat teljes tartományát, vagy pedig a nagymennyiségű verbális latinságra utaló elemeket tartalmazó, de nem a hivatali gyakorlathoz kapcsolódó szövegeket egy másik kategóriába kellene sorolnunk? Bármelyik verzió mellett döntünk is, a meghatározás után olyan általánosan használható terminusra tehetünk szert, amelyet aztán a korabeli nyelvi igényességi szintek (humanista, kancelláriai, kolostori) mellé helyezve önálló kategóriaként vizsgálhatunk.

Mindenképpen pozitívumként kell megemlítenem a kötet végén található részletes és pontos név- és tárgymutatót (535–587.), a latin nyelvű magyarázatokkal ellátott vulgáris szavakat tartalmazó glosszáriumot (588–589.), valamint a gyűjteményben megjelent levelek levéltári jelzeteinek mutatóját (590–592.). Figyelemreméltó az is, hogy a szöveg terjedelméhez viszonyítva igen csekélyszámú sajtóhibával találkoztam.

A fentiek alapján bátran kijelenthetem, hogy Neumann Tibor igényes munkájának köszönhetően a *Magyar Történelmi Emlékek* okmánytárakat közzé tévő sorozata méltó módon indult újra, és biztos vagyok abban, hogy a kiadványt a jövőben nemcsak a család-történettel, hanem a történettudomány egyéb szakterületeivel és a latin filológiával foglalkozó kutatók is gyakran és nagy haszonnal fogják forgatni.

Szebelédi Zsolt

Miloš Marek: *Archivum Familiæ Motešický. Stredoveké listiny z archívu rodiny Motešickovcov*. Trnava-Kraków, 2010. (Fontes rerum Slovacarum 2.) 468 p. ISBN 987-80-8082-419-8; ISBN 978-83-7490-360-8 (TSwP).

A középkori Magyarország területére vonatkozó oklevelek zöme mindmáig nem jelent meg nyomtatásban annak ellenére, hogy a forráskiadványok összeállításának nagy hagyománya van. Kedvező időszak az oklevelek publikálására főleg a 19. század második fele volt, amikor a történelemírást a pozitívista szemléletmód uralta, ám a 20. században a történetfilozófiai alapállás megváltozott és az oklevélközlés háttérbe szorult, mígnem az utóbbi 40–50 évben ismét „divatosná” vált. Ezt mindenképpen pozitívan értékelhetjük, mivel az oklevelek, melyeket a kutatás gyakran mellőz vagy csak részben használ ki, sok esetben egyetlen forrásunk a középkori történelmünkhöz. Igaz, a történelemírásnak nincs feltétlenül szüksége arra, hogy nyomtatott formában is elérhető legyenek az oklevelek, de a forráskiadványok lényegesen megkönnyítik a történészek munkáját.

Az oklevélközlés terén az elmúlt évtizedekben a szlovák történészek, levéltárosok sem voltak tétlenek. Legismertebb és egyben a legényegesebb kiadványok a *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* és a *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*, melyeket Richard Marsina és Vincent Sedlák állítottak össze. Mindkét sorozatnak napjainkig két kötete jelent meg, a folytatás egyelőre még vár magára. Az említett kutatók diákjai voltak Vladimír Rábik és Miloš Marek, akik jelenleg a szlovák történészek közül a legaktívabb oklevélközlők. Marek szerkesztette a Motesiczky család Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött középkori okleveleinek kötetét.

A bevezetőben (7–9) rövid összefoglalót olvashatunk a szlovák oklevélközlés eddigi eredményeiről, majd a könyv bemutatása következik (10–13), melyből különböző statisztikai adatokat (a publikált oklevelek száma a fennmaradási forma, típus és kiadók alapján) és az alkalmazott szövegátírási szabályait ismerjük meg. Marek egy külön fejezetet szentelt a Motesiczky család bemutatására (14–31), mely felér egy genealógiai tanulmánnyal, amit családfák és a család birtokainak térképe is gazdagít.

A felhasznált irodalom, forráskiadványok és a rövidítések jegyzéke után (35–37) következnek az oklevelek (38–341). A dátum és a kiadási hely (ha azt tudni lehet) kövérrel, a szlovák nyelvű regeszták dőlttel, a diplomatikai és a kritikai apparátus kisebb méretű és szintén dőlt betűvel szedett. Marek az okleveleket teljes terjedelmükben közli. Természetesen, leginkább az érdekel minket, hogy szövegeiknek átírása pontos-e. Három, tetszőlegesen kiválasztott oklevél átírását vizsgáltuk meg, hibát azonban nem találtunk bennük. Egyetlen kifogásolnivalónk mindössze annyi, hogy szövegeiket vesszőkkel talán jobban lehetett volna tagolni a könnyebb átláthatóság érdekében. Megemlítendő, hogy Marek az okleveleket a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának elektronikus adatbázisában található szkennelt képek alapján olvasta le. A könyv összesen 351 diplomatikai egységet (beleértve az átírásokat és a deperditumokat) tartalmaz az 1235(1240)–1525 közötti időszakból, melyek 86%-a eddig kiadatlan volt (csupán 11 oklevelet találunk meg más forráskiadványokban *in extenso*, 42-t regesztá formájában).